

Anna Varga

DREVESNO- PAŠNI SISTEMI NA MADŽARSKEM V 19. IN 20. STOLETJU V MADŽARSKI ETNOGRAFSKI LITERATURI

UVOD

Ena od številnih prednosti etnografskih raziskovalnih projektov je zlasti ta, da bodo zanamcem na voljo kot viri.* Ti viri zajemajo intelektualno ali materialno kulturno dediščino, za katero se včasih pozabi ali popolnoma spregleda, kako pomembna in nujna je.⁶³⁹ Madžarski drevesno-pašni sistemi spadajo v te kategorije

* Raziskava je bila delno financirana s projektom AGFORWARD iz Sedmega okvirnega programa Evropske unije za raziskave, tehnološki razvoj in predstavitve v okviru sporazuma o dodelitvi sredstev št. 613520. Prejela je tudi podporo OTKA K, 119478 – Učinki ekstenzivne paše na vegetacijo na nekonvencionalnih pašnikih Madžarskega sklada za znanstvene raziskave in NKFIH PD 135651 »Preoblikovanje okolja in družbe skupne rabe gozdov pašnikov v 18. in 19. stoletju in njeni sodobni učinki v južnem Prekodonavju« Madžarskega sklada za znanstvene raziskave.

639 Andrásfalvy, Mit jelenthet a néphagyomány a jövő műveltségében, 241–51. Berkes idr., Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management, 1251–62. Bürgi in Gimmi, Three

dediščine, katerih pomen so poudarili številni avtorji etnografskih raziskav, na primer Tálasi (1939),⁶⁴⁰ Petercsák (1977)⁶⁴¹ in Andrásfalvy (2007).⁶⁴² Ta ekstenzivna oblika pašništva je odločilno vplivala na upravljanje gozdnatih krajin v Evropi, vključno z njihovo naravno in kulturno dediščino.⁶⁴³ Drevesno-pašni sistemi so trenutno uvrščeni med najpomembnejša orodja za razvoj podeželja.⁶⁴⁴ Gre za vrsto kmetijsko-gozdarskega sistema, v katerem so lesnate trajnice in živinoreja časovno in prostorsko povezane na zelo različne načine, ki so odvisni od potreb upravljanja, pravnega okolja in lokalnih krajinskih razmer.⁶⁴⁵ Uredba (EU) št. 1305/2013 o podpori za razvoj podeželja Evropske unije obravnava ta pristop, to načelo pa se upošteva tudi v madžarskem zakonu o gozdarstvu, sprejetem 16. maja 2017, ki po popolni prepovedi, veljavni od leta 1961, znova dovoljuje pašo na madžarskih gozdnih zemljiščih.⁶⁴⁶ Razlog za to je, da je vloga lesnate vegetacije pri ekstenzivni paši znova prepoznana kot nepogrešljiva.⁶⁴⁷ Drevesno-pašni sistemi bistveno prispevajo k ohranjanju dragocenih kmetijskih praks, ki varujejo naravo, so trajnostne in zagotavljajo zdravo hrano ter visoko naravno in kulturno vrednost.⁶⁴⁸

V več evropskih regijah je na voljo veliko virov, ki opisujejo nekdanje in sedanje prakse ter vrste drevesno-pašnih sistemov.⁶⁴⁹ Glavne kategorije evropskih drevesno-pašnih sistemov so gozdni pašniki, za katere so običajno značilna stara in velika drevesa s široko razvejanimi vejami, paša v sklenjenem gozdu, svinjska paša v gozdovih (želodna paša) ter pašniki z grmičevjem in gozdičevjem.⁶⁵⁰ Vsi ti drevesno-pašni tipi so – glede na razmere na danem območju – tesno povezani z nabiranjem rastočega in odpadlega listja za krmo in/ali steljo ter z nabiranjem divjih plodov (želodov, divjih hrušk) za prehrano živali in ljudi.⁶⁵¹

---

objectives of historical ecology, 77–87. Drew in Henne, *Conservation Biology and Traditional Ecological Knowledge*, 34.

640 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 9.

641 Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310.

642 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 1–440.

643 Hartel idr., *Wood-Pastures in Europe*, 61. Rackham, *Savannah in Europe*, 1.

644 Sollen-Norrlin, *Agroforestry benefits and challenges for adoption in Europe and beyond*, 1–13.

645 Mosquera-Losada idr., *Definitions and Components of Agroforestry Practices in Europe*, 3–19.

646 European Commission, *Regulation 1305/2013 of the European Parliament*. Magyar Közlöny, *Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény és egyéb kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. 7778.*

647 Varga idr., *Changing Year-Round Habitat Use of Extensively Grazing Cattle, Sheep and Pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014*, 142–53.

648 Fagerholm idr., *A Systematic Map of Ecosystem Services Assessments around European Agroforestry*, 47–65.

649 Plieninger idr., *Wood-Pastures of Europe. Geographic Coverage, Social-Ecological Values, Conservation Management, and Policy Implications*, 70.

650 Hartel in Plieninger, *European Wood-Pastures in Transition*, 3–19.

651 Bürgi in Gimmi, *Three objectives of historical ecology*, 79–82.

Večina gozdnih pašnikov je nastala z redčenjem sklenjenih gozdnih sestojev na nekdanjih gozdnih površinah, na primer gozdni pašnik Kasztó v kraju Bogyiszló (županija Tolna).⁶⁵²

Fotografija: Éva Ágics, Kasztó, Bogyiszló, 2017

Ekologi in naravovarstveniki, vključno z mano, so se za pomen gozdne paše na Madžarskem za krajinsko ekologijo in ohranjanje narave začeli zanimati pred več kot desetimi leti, in sicer zaradi različnih del o zgodovini krajine.⁶⁵³ To me je delno spodbudilo k pregledu razpoložljive znanstvene literature na to temo. Cilj moje raziskave je odkriti informacije o drevesno-pašnih sistemih v madžarski etnografiji. Za ta namen sem pregledala članke in prispevke na temo drevesno-pašnih sistemov v celotnem seznamu literature dela *Hungarian Ethnography* (Madžarska etnografija) in v kazalu revij *Néprajzi Értésítő* (Etnografski vestnik) ter *Etnográfia* (Etnografija). Prispevki, objavljeni v zvezi s to temo, so bili zbrani s pregledovanjem virov, navedenih v dodatnih člankih, in bibliografij njihovih avtorjev. Delo je bilo večinoma opravljeno v letih 2007 in 2008 v narodni knjižnici Széchenyi, ko še ni bilo na voljo elektronskih iskalnikov. Dodatno raziskovanje je potekalo pozimi 2016. V tej študiji so živinorejske metode, ki so v zbranih virih najbolj skladne z inovacijskimi cilji kmetijsko-gozdarskih sistemov, pregledane predvsem z vidika ljudskih praks (na primer gozdnega pašništva, želodne paše, nabiranja krme in stelje ter njihovega nadzora). Na podlagi obdelanih virov so v tem prispevku predstavljeni podatki, ki izvirajo v glavnem iz 18. in 19. stoletja ter prve polovice 20. stoletja, vključno s podatki iz srednjeveškega obdobja, če so

652 Več o tem gl. Andrásfalvy, *Duna mente népének*, 2007.

653 Molnár, Interpreting Present Vegetation Features by Landscape Historical Data, 241–63. Varga in Bölöni, Erdei legeltetés, fáslegelő, legelőerdők tájtörténeti kutatása, 68–79.

na voljo. Prispevek ne zajema odstranjevanja zarasti v gozdovih in spremljajočih socioloških in folklorističnih raziskav ter raziskav ljudske umetnosti. Namen prispevka je osvetliti, kako drevesno-pašne prakse predstavljajo enega bistvenih delov madžarske krajine in ljudske kulture. Po drugi strani je mogoče sklepati, da lahko poznavanje preteklih etnografskih posebnosti učinkovito prispeva k sedanjim raziskavam in razvoju prihodnjih inovacij na področju gozdnega kmetijstva.

MADŽARSKE ETNOGRAFSKE ŠTUDIJE, POVEZANE S TEMO DREVESNO-PAŠNIH SISTEMOV

V folklorističnih študijah se je lik gonjača ali pastirja, ki pase v gozdu, opoldne počiva pod košatim drevesom ali hrani živino z želodom, že od nekdaj pojavljal na različnih predmetih, v ljudskih pripovedkah in pesmih.⁶⁵⁴ Raziskovanje živinorejskih praks in pastirskega znanja se sprva ni osredotočalo na drevesno-pašne komponente pašnih sistemov. To je mogoče razložiti s tem, da je bilo v središču raziskovalne pozornosti nižinsko pašništvo na stepskem območju brez dreves.⁶⁵⁵ Preučevanje drevesno-pašnih sistemov se je začelo z raziskovanjem prevladujočih načinov rabe tal v hribovitih in gorskih regijah.⁶⁵⁶ Večina študij je bila objavljena v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, pozneje pa med letoma 1960 in 2000. Metodološke smernice, objavljene leta 1959 pod naslovom *Etnografija gozda*, so posebno pozornost namenile vprašanjem in virom, povezanim s to temo.⁶⁵⁷ Drevesno-pašni sistemi so večinoma zajeti v poglavjih o upravljanju živinoreje ali rabi gozdov v monografijah, ki se nanašajo na določene pokrajine ali regije. Največ podatkov je na voljo iz območij Bakony,⁶⁵⁸ Belső-Somogy,⁶⁵⁹ Ormánság,⁶⁶⁰

654 Békefi, *Munkaritus, munkarigmus, munkadal*, 331. Herman, A magyar pásztorok nyelvkincese, 42–43. Madarassy, A magyar művészkedő pásztorok, 1–146. Malonyai, A Balatonvidéki magyar pásztor nép művészete, 1–298.

655 Gyórfy, *Állattartás*, 83–147.

656 Ébner, Zselici kanászélet, 150–156. Gunda, Földrajzi megfigyelések az Ormánságban, 37–38. Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 9–39.

657 Erdélyi, *Az erdő néprajza. Útmutató füzetek néprajzi adatgyűjtéshez*, 1–56.

658 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–51. Herkely, Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében, 54–58. Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 9–39. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35.

659 Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 1–125.

660 Gunda, Földrajzi megfigyelések az Ormánságban, 38–39, 47. Kodolányi, Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához.

Sárbköz,⁶⁶¹ Bereg,⁶⁶² Mátra,⁶⁶³ Bükk,⁶⁶⁴ Zemplén⁶⁶⁵ in gozdnatih območij Velike nižine.⁶⁶⁶ Razpoložljive študije so v glavnem zgodovinske etnografije, ki temeljijo na arhivskih podatkih in podatkih ustne zgodovine, nekatere pa razkrivajo tudi sodobne podatke. Znanstveniki so pri arhivskih raziskavah večinoma uporabljali gradivo iz 18. in 19. stoletja,⁶⁶⁷ v nekaterih primerih pa so obdelali tudi starejše vire iz 14. in 15. stoletja.⁶⁶⁸ V zbirkah ustne zgodovine so predstavljene informacije s konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja.⁶⁶⁹ Poleg objavljenih člankov so na voljo tudi spomini kmečkih in pastirskih družin.⁶⁷⁰ S preučevanjem rokopisnega gradiva, hranjenega v podatkovnih skladiščih muzejev, bi lahko odkrili dodatne vire.⁶⁷¹

KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED MADŽARSKIH DREVESNO-PAŠNIH SISTEMOV

Drevesno-pašne prakse v gozdnatih krajinah segajo v čas ekstenzivnih sistemov upravljanja živinoreje in so bile razširjene po vsej madžarski krajini.⁶⁷² Če se ozremo v preteklo tisočletje, so se madžarski drevesno-pašni sistemi najbolj spremenili predvsem v zadnjih dvesto letih.⁶⁷³ Prve pisne podatke najdemo v listinah o podelitvi zemljišč iz 11. stoletja, v katerih so omenjena območja, primerna za pašo in hranjenje prašičev z želodom v gozdovih.⁶⁷⁴ Pomen teh načinov rabe je razviden iz dejstva, da so gozdnata območja, navedena kot gozdovi z želo-

661 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 1–440.

662 Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 234–46.

663 Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506.

664 Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Viga, *Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben*, 38–48.

665 Szabadfalvi, *Makkoltatás a Zempléni hegységben*, 62–75.

666 Bellon, *A Tisza néprajza*, 171–92. Nagy-Czirok, *Pásztorélet a Kiskunságon*, 1–383. Penyigey, *Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében*, 283–303. Wittner, *Tiszacsege és Egyek községek erdeinek története a helynevek tükrében*, 119–20.

667 Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 39–44.

668 Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–134.

669 Takáts, *Somogyi pásztortörvényszék*, 1–125.

670 Gaál, *Pásztorvilág gazdaszemmel*, 23. Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 9–108.

671 Gábor Máté je med raziskovanjem npr. naletel na rokopis Lajosa Takácsa, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, ki bistveno osvetljuje živinorejske prakse in način življenja na madžarskem podeželju. Gl. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

672 Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–134. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 345–67. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 9–39.

673 Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–51. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

674 Tagányi, *Magyar erdészeti oklevéltár I.*, 1–2.

dom, do prve polovice 19. stoletja veljala za dragocenejša od drugih gozdov.⁶⁷⁵ Od konca 19. in začetka 20. stoletja je rabo gozdnih zemljišč za gozdno pašo težko ločiti od paše na gozdnih pašnikih,⁶⁷⁶ ker je bila gozdna paša služnostna pravica podložnikov.⁶⁷⁷ Posledično so se meje med pravimi gozdovi in gozdnimi pašniki prepletale, paša pa je bila dodatna gozdna dejavnost poleg želodne paše in nabiranja dopolnilne krme.⁶⁷⁸ Bertalan Andrásfalvy to prakso v zvezi s poplavnimi območji Donave opisuje takole:

»Izraz pašnik se je do začetka 19. stoletja redko uporabljal sam. Eden od razlogov je, da paša do takrat ni bila omejena na določena območja. Povedano drugače, izraz pašnik ni pomenil zemljišča z določenimi pogoji in opredeljenim namenom uporabe, saj se je za pašo lahko uporabljala katera koli površina. To ponazarjajo številni primeri. V 18. stoletju in na začetku 19. stoletja, ko je bil uveden izraz gozd, se ta ni uporabljal le za območja z gostim drevjem, ampak tudi za gozdnata območja, ki so se uporabljala kot srenjska posest za srenjsko pašo. /.../ Do konca 18. stoletja so gozdovi povsod veljali za zemljišča, kjer živi in se pase živina. Paša ni bila dovoljena le na območjih, kjer je bilo treba mlado drevje, ki je zrasklo po sečnji, zaščititi pred živino. /.../ Prepovedani so bili tudi gozdovi, ki so bili namenjeni izključni rabi lastnika, predvsem za želodno pašo ali proizvodnjo lesa.«⁶⁷⁹

Razgradnja tega značilnega sistema gozdnega kmetijstva v klasičnem pomenu besede se je začela z urbarjem, ki ga je kraljica Marija Terezija sprejela leta 1767.⁶⁸⁰ Dodatno ga je spodkopal zakon o ločitvi pašnikov in gozdov iz leta 1853.⁶⁸¹ Glavni namen zakona je bil ločiti zemljiške parcele, ki so jih uporabljali nekdanji vaški podložniki, od tistih, ki jih je uporabljal zemljiški gospod. Skoraj vse etnografske študije omenjajo izrazite negativne posledice tega zakona za madžarske drevesno-pašne sisteme ter živinorejo in družbo kot celoto.⁶⁸² Na gozdnatih pobočjih in gorskih območjih se je čez noč precej zmanjšala površina zemljišč, na katerih je bila

675 Ébner, Zselici kanászélet, 150–56. Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 234–35.

Hegyí, *A népi erdőkielés történeti formái*, 126–29. Szabó, Hagymányos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében, 129–44. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51.

676 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 18. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

677 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 18. Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 237–38.

678 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 87–91. Hegyí, *A népi erdőkielés történeti formái*, 126–29. Imre, *Erdő-legelőgazdálkodás Kisrákoson*, 71–73. Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 17.

679 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 356–58.

680 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 11.

681 Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás aempléni Hegyközben*.

682 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 89–90. Hegyí, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–50. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Zólyomi, *Észak-Cserhát állattartásának másfél százada*, 451, 467 in 471.

dovoljena paša nekdanjim podložnikom, ki so živeli v vaseh. V regijah Zemplén, Mátra in Bükk so vaščani zdaj večinoma lahko uporabljali od 3 do 10 odstotkov prej razpoložljive pašne površine, v regiji Börzsöny pa je bil ta delež nekoliko višji, in sicer približno od 30 do 40 odstotkov.⁶⁸³ Pomen tovrstnih živinorejskih praks se je dodatno zmanjšal zaradi intenzifikacije in industrializacije kmetijstva in gozdarstva ter spremenjenih načinov prevoza.⁶⁸⁴ Te spremembe so vključevale uporabo koruze za krmo, pojav intenzivne živinoreje, vse večje potrebe po lesu in opuščanje rabe vlečnih živali.⁶⁸⁵ Konec 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja so nekdanji vaški podložniki še naprej pasli na pašnikih, ki so bili ločeni od gozdov med postopkom ločevanja po zakonu iz leta 1853, in na gozdnatih območjih. Na gozdnatih površinah so pašne parcele zaradi okoljskih razmer postale gozdni pašniki (slika 1 v tem poglavju).⁶⁸⁶ Na zemljiškogospodarskih območjih je bila nadaljnja uporaba drevesno-pašnih praks odvisna od odločitve posestnika.⁶⁸⁷

Pomen drevesno-pašnih sistemov se je konec 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja še dodatno zmanjšal zaradi spremenjenih potreb živinoreje, zgodovinskih dogodkov ter omejitev, ki so jih določali zakoni in predpisi. Z zakonom o gozdovih iz leta 1961 sta bili gozdna in želodna paša popolnoma prepovedani.⁶⁸⁸ Ukrep je to prakso zakonsko omejil, vendar je ni odpravil in v številnih delih države se je nadaljevala nezakonito v okviru ekstenzivnih pašnih praks.⁶⁸⁹

LJUDJE V DREVESNO-PAŠNEM SISTEMU

Ključni akterji, ki sodelujejo pri uporabi drevesno-pašnih sistemov, so tisti, ki izvajajo pašo, nabirajo gozdno krmo in steljo ter aktivno sodelujejo pri vzdrževanju in nadzoru pašnih površin.⁶⁹⁰ Paša se je lahko izvajala na različne

683 Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Varga idr., *The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary*, 215–25.

684 Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 276, 323. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

685 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 128. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283. Máté, *A kulturtáj változásának aspektusai Kárászon*, 168–70. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 190.

686 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 87–88.

687 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 17–18. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 145.

688 Varga in Bölöni, *Erdei legeltetés, fáslegelők, legelőerdők tájtörténeti kutatása*, 68–79.

689 Varga idr., *Changing Year-Round Habitat Use of Extensively Grazing Cattle, Sheep and Pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014*, 142–53.

690 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283–303. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 104. Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 9–53. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklorja*, 13–35.

načine (individualno, izmenično, z najetimi pastirji) v različnih regijah in celo na posameznem območju ali v okviru mešanega sistema, ki je ustrezal takratnim družbenim in gospodarskim potrebam.⁶⁹¹ Poznali so tri osnovne sisteme paše: individualno, izmenično in z najetimi pastirji.⁶⁹² Individualne pašne prakse so bile razširjene po vsej državi (na primer na območjih Őrség, Bakony, Baranya, Sárköz, Mátra, Bükk, Bereg, Zemplén).⁶⁹³ Pri tej »individualni« metodi so starejši ali mlajši člani družine nadzorovali živino na paši, včasih sami, včasih pa v skupinah z drugimi individualnimi vaškimi pastirji. Ti posamezniki so se bodisi vsak dan vrnili domov bodisi so prenočili v gozdu, lahko pa so na gozdni paši ostali tudi dlje časa – več mesecev ali celo vse leto.⁶⁹⁴ Kako pomembna je bila ta praksa v madžarski živinoreji in družbi, dokazujejo vztrajna prizadevanja v 19. stoletju, da bi pravno omejili sodelovanje mladih pri tej vrsti paše ali jim prepovedali prosto gibanje po poljih.⁶⁹⁵ To prakso sta v veliki meri odpravili šele kolektivizacija in popolna opustitev paše.⁶⁹⁶ Tudi paša gosi in rac, ki so jo opravljale predvsem ženske v družini, v tem primeru lahko šteje za drevesno-pašno prakso.⁶⁹⁷ Pri izmenični paši so se gospodarji posameznih skupnosti izmenjevali pri nadzoru paše. V tedenskih ali dvotedenskih izmenah so pasli svojo živino in živino drugih kmetov.⁶⁹⁸ Pašo z najetimi pastirji in gonjači so opravljali posebej usposobljeni »strokovnjaki«: »*csordás*« za dnevno pašo goveda in »*gulyás*« za pašo goveda, ki se vse leto redi na prostem (govedo »*rideg*«). »*Kondás*« (svinjski pastirji) so skrbeli za vsakodnevni izpust prašičev, v nekaterih krajih pa so za potrebe želodne paše najeli posebne svinjske pastirje. Ovce so pasli pastirji – bodisi lastniki bodisi najeti delavci.⁶⁹⁹ Nabiranje listja, gozdne stelje ali gozdnih sadežev – dejavnost, ki je sestavni del drevesno-pašnih sistemov – je potekalo individualno ali z udeležbo celotne družine.⁷⁰⁰ Do konca petdesetih in

691 Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 210, 303.

692 Belényesi, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–134. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 137–41.

693 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 77–78. Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 237. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 137. Imre, *Erdő-legelőgazdálkodás Kiszrákoson*, 71–73. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 5–106.

694 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 77. Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 237. Hegyi, *Fejezetek a Bakony erdei állattartásának történetéből*, 260–61.

695 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 139.

696 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 78. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 139. Varga idr., *The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary*, 215–25.

697 Békefi, *Munkaritmus, munkarigmus, munkadal*, 865–942.

698 Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 13–14.

699 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283–303. Gaál, *Pásztorvilág gazdaszemmél*, 23. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 110, 124, 209. Petercsák, *Heves megyei pásztorok*, 225–37. Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 22, 33.

700 Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 234–38. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171, 176.

Drevesno-pašni sistemi so odlični za rejo tradicionalnih pasem živine. Madžarsko sivo govedo na gozdnem pašniku v kraju Cserépfalu (županija Borsod-Abaúj-Zemplén, Madžarska).

Fotografija: Anna Varga, 2015

šestdesetih let 20. stoletja, ko je bila zemljiška posest nacionalizirana, so pašnike na velikih posestvih oskrbovali in z njih odstranjevali grmičevje najeti delavci, v vaških srenjah pa so to počeli lastniki pašne živine.⁷⁰¹ Pozneje so to nalogo opravljali delavci kmetijskih zadrug. Skratka, z opuščanjem rabe drevesno-pašnih sistemov ter zmanjšanjem velikosti in obsega pašnikov se je zmanjšalo tudi število oseb, ki so se ukvarjale z živinorejo. Tradicionalni poklici so izginili skupaj z znanjem, potrebnim za njihovo opravljanje. Kot je leta 1957 dejal neki šomodski pastir: »Stari pastirski lonec se je razbil na koščke. Pastirji sledijo pašnikom.«⁷⁰²

ŽIVINA V DREVESNO-PAŠNIH SISTEMIH

Paša vseh živalskih vrst, ki se na Madžarskem redijo ekstenzivno (npr. govedo, ovce, prašiči, konji, osli, bivoli, koze, gosi, race, perutnina), je potekala in še vedno poteka v okviru drevesno-pašnih sistemov.⁷⁰³ Starodavne ali avtohtone pasme, navajene na posebne razmere pokrajine ali regije (slika 2 v tem poglavju),

⁷⁰¹ Petercsák, Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században, 457–506. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 45–52.

⁷⁰² Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 36.

⁷⁰³ Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–50. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 186–88, 202. Szabadfalvi, *A sertésenyésztés néprajzi kutatása Magyarországon*, 293–302.

so vedno najbolj prilagojene na pomanjkljivosti in najbolj izkoriščajo prednosti drevesno-pašnih sistemov.⁷⁰⁴ Ker so se v 19. stoletju začele spreminjati pasme, katerih reja je bila zaželena in se je spodbujala, se je število avtohtonih regionalnih pasem in ras v Karpatskem bazenu, ki so najprimernejše za ekstenzivno pašo, do začetka 20. stoletja na nacionalni ravni precej zmanjšalo.⁷⁰⁵ Tu je treba omeniti madžarsko sivo govedo in govedo pasme *kárpáti borzderes* (govedo rjave barve). Spremembo pasem so spodbudile predvsem različne nove uporabe in novi načini krmljenja.⁷⁰⁶ Nove pasme niso prenesle težkih razmer na gozdni in ekstenzivni paši.⁷⁰⁷ Pasma prašičev, ki so se razvile v madžarskih drevesno-pašnih sistemih, so izginile že sredi 19. stoletja. Slovele so po svoji divjosti in trpežnosti.⁷⁰⁸ Do konca 19. stoletja jih je v celoti nadomestila srednje intenzivna pasma mangalica.⁷⁰⁹ V sedemdesetih letih 20. stoletja je bila svinjska paša čez noč ukinjena in angleške pasme, ki so bile do takrat že zelo razširjene, so postale pretežno prevladujoče.⁷¹⁰ V 19. stoletju so se začele spreminjati tudi ovčje pasme s širjenjem ovce merino, ki sicer potrebuje hlev, vendar je v osnovi navajena na ekstenzivno pašo.⁷¹¹

VEGETACIJA V DREVESNO-PAŠNIH SISTEMIH

Ekstenzivna paša je v letnem ciklusu stalno prehajala med gozdnimi pašniki, travnatimi površinami v dolinah, ledinami, neobdelanimi zemljišči in obdelanimi površinami.⁷¹²

Ni bilo regije, kjer živinoreja ne bi bila povezana z nekaterimi sestavnimi deli drevesno-pašnega upravljanja.⁷¹³ Pod krošnjami nekaterih gozdov je bila zemlja popolnoma steptana od živalskih stopinj, skozi druge pa so se živali samo sprehodile. Nekateri so se uporabljali samo za želodno pašo, v druge so živino gnali le

704 Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–84. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 247–57. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 128. Vajkai, Széledített vaddisznókonda a Bakonyban, 81–82.

705 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283–84. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 106, 258. Zólyomi, *Észak-Cserhát állattartásának másfél százada*, 467.

706 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 136–38. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

707 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*.

708 Ébner, *Zselici kanászélet*, 150. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 123–25, 128–29.

709 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 125. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 13–14.

710 Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

711 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 151. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 285.

712 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 72. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 90–91. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295–96.

713 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 252–53. Imre, *Erdő-legelőgazdálkodás Kiskörösi*, 71–73. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 153–58.

Divja hruška

Fotografija: Anna Varga, Marcali (Šomodska županija, Madžarska), 2014

v časih največjega pomanjkanja, v tretjih pa se je živina zbirala redno ali občasno. V gozdnatih krajinah se zdi to očitno, kar potrjuje združitev nomenklature gozdov in pašnih površin, ki jo je Andrásfalvy⁷¹⁴ dokumentiral kot značilnost območja ob Donavi. Splošni pomen gozdov potrjuje tudi izjava Imreja Hegyija o Bakonjskem gozdu: »Do prvega desetletja po prelomu [20.] stoletja v Bakonjskem gozdu ni bilo pašnika brez dreves.«⁷¹⁵ Živina se je pasla tudi na skoraj neprekinjeni gozdni površini med Blatnim jezerom in območjem ob reki Dravi,⁷¹⁶ Petercsák⁷¹⁷ pa je napisal študijo o vlogi gozdov in ljudski živinoreji v regiji Zemplén na severu države. Vseeno je treba poudariti, da so bile površine, porasle z lesnato vegetacijo, tudi temeljni in v bistvu nepogrešljivi del pašnih sistemov v ravninah. Na primer, živina, ki se je vse leto pasla v stepi Hortobágy, je prezimovala v Velikem gozdu (Nagyerdő), ki je pripadal mestu Debrecen,⁷¹⁸ medtem ko so druge živali gnali v bolj oddaljene regije, kjer so se hranile z želodom in prezimovale v tamkajšnjih

714 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 29–32.

715 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 122.

716 Hosszú, *Adalékok a határhasználat és tájalakulás történetéhez a somogyi Nagy-berek területén*, 201–06.

717 Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506.

718 Penyigey, *Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében*, 283–303.

gozdovih.⁷¹⁹ Po drugi strani pa so pomembno vlogo imeli gozdički, ki so nudili zavetje, gozdne površine ob kmetijah in gozdni pasovi ob cestah.⁷²⁰ Etnografi omenjajo metode drevesno-pašne živinoreje v primeru gozdnih površin in gozdičkov, sestavljenih iz hrasta, bukve, topola, divjega sadnega drevja, gostejših drevesnih sestojev in galerijskih gozdov z mehkim ali trdim lesom na poplavnih ravninah.⁷²¹ Opozoriti je treba, da se v ljudskem izrazoslovju manjše ali večje čistine, obdane z gostimi gozdnimi sestoji, tudi imenujejo gozdni pašniki.⁷²² Vendar so habitatni tipi, ki so se uporabljali, podrobno opisani le v nekaj primerih.⁷²³

Najzahtevnejši izziv pri razvoju drevesno-pašnega sistema sta bila vzpostavitve in vzdrževanje določenih razmerij in kakovosti lesnate, večletne in zelne ter enoletne vegetacije. V gozdnatih krajinah je to pomenilo zatiranje lesnatih rastlin, medtem ko je bilo treba na območjih brez dreves ta saditi.⁷²⁴ Prevladujoča sestavina pašnih sistemov je travnik, ki ga je mogoče ustvariti in vzdrževati le s človekovimi posegi na naravno gozdnatem območju.⁷²⁵ Pri tem se je uporabljalo požigalništvo. Vsak kmet je moral skladno s svojimi pravicami do paše posvetiti krčtvi pašnikov vnaprej določeno število dni, ki se je lahko razlikovalo. Pri delu so sodelovali družinski člani, včasih so se pridružili tudi otroci. Uporabljali so sekire, krampe, kopače z roglji in motike. Odstranili so bodičje in požigali plevel. Skupinsko delo je trajalo od zgodnjih jutranjih do poznih večernih ur. Včasih so kmetje dobili tudi pravico do paše dodatnih glav živine, ker so krčenju pašnikov namenili več dni.⁷²⁶ Da so bili pašniki čisti in primerni za živino, so bili odgovorni tudi pastirji.⁷²⁷ Če se je intenzivnost paše zmanjšala ali če se je opustilo redno krčenje zarasti, je dele pašnikov hitro preraslo grmovje.⁷²⁸

719 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 53–79. Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 238–40. Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75. Szabadfalvi, Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén, 55–80.

720 Balogh, Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII.–XIX. században, 537–63.

721 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 32–34. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 118–19. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 71–76.

722 Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 71–76.

723 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 32–34. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 91–96.

724 Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 241. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

725 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 45–50. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 42–44.

726 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 30–31. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 47.

727 Hegyi, *A népi erdőkiélés történeti formái*, 131–32.

728 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 50. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 45–47.

TEMELJ EKSTENZIVNE ŽIVINOREJE: CELOLETNA PROSTA REJA ŽIVINE V GOZDU

V zvezi z drevesno-pašnimi sistemi je treba poudariti, da so ekstenzivno živinorejo spodbujale večje površine in gozdni pogoji, ki so omogočali pašo.⁷²⁹

Gospodar je lahko živino pasel v dveh skupinah glede na starost in način uporabe, kar je kmetom zelo pomagalo pri vsakdanjem življenju. Nekatere živali so se vsak dan vračale domov, na primer krave molznice in domači prašiči.⁷³⁰ Po drugi strani pa so se na prostem redile živali, ki se niso uporabljale vsak dan in jih ni bilo treba imeti v hlevih, na primer mlado govedo, prašiči pitanci, ovce in žrebeta. Živali so se lahko redile na prostem vse leto (na primer gozdna reja prašičev) ali sezonsko od pomladi do jeseni (na primer prosta reja govedi) in od jeseni do pomladi (prašiči na želodni paši), lahko pa tudi krajši čas, za noč ali dve (na primer vlečne živali).⁷³¹

Gozdna pašna vegetacija je živalim zagotavljala vir hrane in zavetje. Sestavni deli drevesno-pašnega sistema so odločilni dejavniki v obeh primerih, vendar so lahko še pomembnejši za prosto rejo. Na kmetijskih posestvih so med daljšo gozdno pašo pastirji in gonjači lahko prenočili v preprostih kočah, živino pa so čez noč pognali v ograde, obdane z bodičevjem.⁷³²

Prosta reja je v obdobju od pomladi do jeseni razbremenila kmete, saj se jim ni bilo treba ukvarjati z živalmi, ki jih niso uporabljali za delo ali molžo (na primer z mladnicami, neplodnimi živalmi ali pitanci).⁷³³ Ekstenzivna reja je razbremenila tudi pašne površine v bližini naselij. »Imeli smo dve ali tri svinje, ki so se prasile v gozdu. Iz bodičja smo naredili ogrado za čredo. Del je bil pokrit s slamo, da so se živali ob dežju lahko umaknile tja. Ko so malo zrasli, so tudi

729 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 91. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 252–53. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 14–26.

730 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 140. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 39.

731 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 80–83. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 93. Ebner, *Zselici kanászélet*, 150. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 252. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 129 in 132. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Szabadfalvi *Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén*, 55–80. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51. Takács, *Somogyi pásztorkodás*, 64–66. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 20–24. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklorja*, 13–35.

732 Balassa, *Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században*, 72. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 129. Takács, *Somogyi pásztorkodás*, 58 in 66.

733 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 133.

pujski prišli domov in se jezili na ogrado. Zelo smo se veselili, da so se z mamo vrnili tudi prijazni prašički.«⁷³⁴ Takšna oblika reje je bila značilna po vsej državi, na primer v gozdovih na poplavnih ravninah Donave⁷³⁵ in Tise,⁷³⁶ v hrastovih in/ali bukovih gozdovih v Bakonjskem gozdu,⁷³⁷ v pokrajinah Bükk in Zemplén⁷³⁸ ter v hrastovih gozdovih Velike nižine.⁷³⁹ Kmetje so enkrat ali dvakrat na teden obiskali živino na prostem in ji prinesli sol.⁷⁴⁰ Živali so tako spomnili, kdo je njihov gošpodar, ter jih pregledali.

Jeseni so se živalim, ki so bile čez poletje na prostem, pridružile ali jih zamenjale druge živali, ki so prišle na želodno pašo (več podrobnosti o tem v nadaljevanju). V zagotavljanje zimske krme so morali kmetje vedno vložiti veliko truda, zato je bila paša pozimi zelo pomembna.⁷⁴¹

»Dokler ni zapadel sneg, so deli gozdov, ki so se uporabljali za redno pašo, zagotavljali hrano živalim, ki so se redile na prostem. Ko pa je sneg prekril kratko popaseno travo, se je bilo do nje težje dokopati. Živino je bilo bolj priporočljivo gnati na pašo kam, kjer je bila trava daljša in je sneg ni mogel pokriti tako kot na ravninskih pašnikih. Za ta namen so bili najprimernejši manj intenzivno izkoriščani gozdovi, pa tudi gozdiči in močvirnata zemljišča, kjer je pod drevesi rasla daljša trava, zaščitená z grmovjem in zato dostopna tudi v snegu. Dolga trava na gozdnih tleh, ki se je pozimi posušila, je tako pomembno prispevala k prezimovanju živine.«⁷⁴²

Vzorci paše po celotni krajini v povezavi s prosto rejo živine so sestavni del tradicionalne ekstenzivne živinoreje. Živino (govedo, ovce, prašiče) so gnali na boljše pašnike, kraje z bogatejšo krmo ali želodom ali pa so jo skozi gozdove in travnike vodili na bližnje ali pa tudi več sto kilometrov oddaljene tržnice.⁷⁴³ Na teh poteh so bili lahko gozdovi končni cilj ali pa počivališče.⁷⁴⁴ Kako in kje so potekale te gonje živine, je opisano v številnih etnografskih izsledkih.⁷⁴⁵

734 Bellon, *A Tisza néprajza*, 105–06.

735 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 87–91.

736 Bellon, *A Tisza néprajza*, 105–06.

737 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–23. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 9–39.

738 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 22, 24–25, 103.

739 Penyigey, Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében, 34 in 46–48.

740 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 20.

741 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 91. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 121. Penyigey, Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében, 285. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310.

742 Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 40.

743 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 125. Szabadfalvi, *Makkoltatás a Zempléni hegységben*, 62–75. Viga, *Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben*, 38–48.

744 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 21.

745 Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 241. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 123–26. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 345–67. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 98. Szabadfalvi, *Pásztormigráció Felső-Tiszántúl és az Északi-Középhegység között*, 128–33. Viga, *Az állattartással kapcsolatos migráció*, 28–54.

Selitve z živino in celoletna reja na prostem so se po kolektivizaciji začele drastično opuščati in so v nekaterih regijah izginile.⁷⁴⁶

DREVESNI POGANJKI IN OHMELJE

V zimskih mesecih in predvsem zgodaj spomladi je vir hrane predstavljala lesnata vegetacija, predvsem drevesni poganjki ali, kot so jih marsikje imenovali, vršički oziroma brsti.⁷⁴⁷ Oskrbniki živine so te poganjke obrezovali, včasih pa so posekali tudi celo drevo. Živali so se z drevesi in grmičevjem prehranjevale tudi neposredno: »Ovce so spomladi jedle nežne mlade poganjke in hrepenele po boljšem življenju v gozdu.«⁷⁴⁸ Ponekod so redno uporabljali drevesne poganjke, na primer na poplavnem območju Donave in v hribovju Mecsek, kjer so »gorske vole, ki so jih hranili samo s slamo, spomladi okrepili tako, da so jih gnali na rob gozda, ljudje pa so jim s sekirami sekali brsteče popke«.⁷⁴⁹ Najbolj priljubljeni so bili poganjki hrasta, lešnika in bukve. Vrbove mačice so bile priljubljene, ker so prijetno dišale. Živino so krmili z razrezanimi poganjki, pomešanimi s slamo.⁷⁵⁰

O pomenu krmljenja živali z drevesnimi poganjki priča veliko število pisnih vlog in dokumentov o gozdnih predpisih glede njihovega nabiranja ali prepovedi, predvsem iz 18. stoletja.⁷⁵¹ Z vidika gospodarjenja z gozdovi je lahko ta dejavnost povzročila velike izgube v mlajših sestojih. Prakso nabiranja drevesnih poganjkov je opisal Takács Lajos: »Manj premožni ljudje, ki jim je primanjkovalo krme, so v gozdovih hribovja Mátra rezali drevesne vršičke in z njimi hranili svoje sestradane živali.«⁷⁵²

Dopolnilno krmo je pozimi zagotavljalo tudi ohmelje (*Loranthus europaeus* Jacq.), vendar se je v drugi polovici 20. stoletja prenehalo uporabljati. Nabirali so ga za ovce in govedo, predvsem pa za prašiče.⁷⁵³ Običajno so ga rezali s starejših hrastov s posebnim ukrivljenim nožem.⁷⁵⁴

746 Máté, A kulturtáj változásának aspektusai Kárászon, 170–71. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 11–12. Szabadfalvi, Pásztor migráció Felső-Tiszántúl és az Északi-Középhegység között, 128–33.

747 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 89. Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 71. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 16.

748 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17.

749 Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 196. Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 362–68.

750 Petercsák, Az erdő szerepe Felsőtárkány életében, 128–36.

751 Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 39–44. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 16–17.

752 Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 42.

753 Herkely, Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében, 55. Hegyi, *A népi erdőkiélés történeti formái*, 180. Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklorja*, 13–35.

754 Herkely, Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében, 55. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei.

Najboljša počivališča so pod velikimi drevesi

Fotografija: Anna Varga, Kasztó, Bogyiszló (županija Tolna, Madžarska), 2016

V VROČINI – OPOLDANSKO POČIVALIŠČE V SENCI DREVES IN NA OBROBJU GOZDA

Od pozne pomladi do hladnejših jesenskih dni se je živina v glavnem pasla na območjih, kjer so prevladovali odprti travniški habitati. Vseeno je imela v tem času pomembno vlogo tudi lesnata vegetacija. Na odprtih pašnikih so načrtno izbirali posamično stoječa raztresena drevesa, predvsem divje hruške ali hraste, pri čemer so prizanesli mladikam, od katerih so si obetali najlepše listnate krošnje.⁷⁵⁵ Drevesa so posamično ali v gručah stala na bolj odprtih območjih, razpršena po pokrajini ali na obrobju gozdov.⁷⁵⁶

Počivališča pod košatimi krošnjami so prinašala številne koristi, predvsem za dobro počutje pašne živine in njenih gospodarjev. Živalim in ljudem so dajala zavetje in senco; njihove plodove je lahko jedla živina, v primeru divjih sadnih dreves pa tudi ljudje; živali so se lahko drgnile obnje; zagotavljala so življenjski

⁷⁵⁵ Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 130–32. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 158–59. Bellon, *A Tisza néprajza*, 181–82.

⁷⁵⁶ Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295–96. Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 9–10. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20. Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 88–89.

prostor koristnim pticam, ki se hranijo s konjskimi in drugimi nadležnimi muhami (slika 3 v tem poglavju).⁷⁵⁷ Najboljša počivališča so stala na vetrovnih krajih, kar je še dodatno pripomoglo k temu, da se je živina ohladila in otresla nadležnih žuželk. Pomembno je bilo tudi, da so bili ob počivališčih vodni viri, primerni za napajanje živali, zato so običajno stala ob rečici, potoku, izviru ali vodnjaku z napajalnim koritom.⁷⁵⁸ Opoldanski počitek se je navadno začel okoli enajstih ali opoldne in končal ob dveh ali treh popoldne, ko je bila živina spet napojena.⁷⁵⁹ Med opoldanskim počitkom živali običajno niso bile zaprte, čeprav so v nekaterih zapisih o prašičih opisana košata drevesa, obdana z ogrado iz bodičevja. Opoldne so se si počitek privoščili tudi pastirji. Običajno so jim prinesli kosilo, nato pa so zadremali, si krajšali čas z rezljanjem lesa ali igranjem na pastirsko piščal, po potrebi pa so tudi oskrbeli živali. Mlajši pastirčki so v gozdu nabirali plodove, lovili ptice ali rezljali ročaje za orodje.⁷⁶⁰

LISTNATA KRMA

Listnata krma se je uporabljala po vsej Madžarski, vendar se je njen pomen zmanjševal z intenzifikacijo živinoreje in večjo razpoložljivostjo sena.⁷⁶¹ V regijah z ostrejšim podnebjem pa je bila uporaba listnate krme del rednih drevesno-pašnih dejavnosti vse do sredine 20. stoletja.⁷⁶² Podatki iz srednjega veka in zgodnjega novega veka izhajajo predvsem iz pisnih vlog in gozdnih predpisov. Pastirji so za živino rade volje klestili listje, včasih celo preveč, zato jim je bilo ponekod prepovedano nositi sekire ali malarine.⁷⁶³

V literaturi se najpogosteje omenja krmljenje govedi, ovac in koz z listjem, vendar so ga z veseljem jedli tudi prašiči. Med drevesnimi vrstami, ki so dajale listno krmo, so bili najbolj priljubljeni hrasti, lipe, jeseni, leske, topoli, gledičije, jelše in vrbe.⁷⁶⁴ Listnato krmo so nabirali z obrezovanjem, klestenjem in obseka-

757 Bellon, *A Tisza néprajza*, 181–82. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295, 307. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 129. Paládi-Kovács, *A Barkóság népe*, 24, 34. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 21. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

758 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 296.

759 Prav tam, 295–96. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 138–40.

760 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295. Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 31.

761 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 92. Paládi-Kovács, *A lomtakaromány a magyar állattartásban*, 193–209.

762 Paládi-Kovács, *A Barkóság népe*, 36. Paládi-Kovács, *A lomtakaromány a magyar állattartásban*, 193–209. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 39–44.

763 Belényesi, *Az állattartás és pásztorokodás a 14–15. században Magyarországon*, 98. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 39–42.

764 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 91. Paládi-Kovács, *A lomtakaromány a magyar állattartásban*, 193–209. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 25, 43. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

vanjem.⁷⁶⁵ Tako so nastale značilne listnate krošnje. Obrezovali so z orodji za rezanje, obrezovanje in klestenje. Značilen pripomoček za rezanje listja je velik nož z ukrivljenim koncem, s katerim je mogoče odrezati veje, debele tudi kot roka.⁷⁶⁶ Ponekod so uporabljali plezalke, ki so bile v skladu z zakonom o gozdovih dovoljene le pozimi. Odrezane listnate veje in liste so posušili in shranili v suhih prostorih, na primer v skednju nad hlevom, ali pa so jih zložili v snope ali kope. Listnata krma lahko hitro splesni, če ni pravilno sušena,⁷⁶⁷ včasih pa so liste poparili, jih razrezali in dali živalim zmešane z otrobi ali senom.⁷⁶⁸ Listje so nabirali na kmečkih in zemljiškogospodskih posestvih. O prednostih in slabostih poročajo strokovne kmetijske revije s konca 19. in začetka 20. stoletja. V občini Környe, ki je pripadala posestvu Esterházy, je bilo leta 1834 ovčarski kmetiji dodeljenih 5176 listnatih vej.

Listnate veje so v živinoreji veljale za svete, o čemer je poročala bakonjska pastirica Vilma Kis-Tóth Károlyné Tamás: »20. oktobra so odrezali vejo olistanega hrasta in jo položili na svisli nad ovčjo stajo. Ko so začeli krmiti ovce, so to vejo razlomili na toliko kosov, kolikor je bilo jasli. Vsake jasli so dobile košček veje, ki so ji pripisovali moč, da bo v hudih zimskih časih varovala živino pred poginom. Njen zaščitnik je sveti Vendelin.«⁷⁶⁹

LISTNA STELJA

Živina se sama pase po odpadlem in posušenem listju. »Ko ga je požgala slana, je listje divje hruške postalo zelo dobro. Če ga je živad požvečila na pol surovega in pri tem izdatno pila, se ji je trebuh lepo zaoblil.«⁷⁷⁰ Enako je povedala tudi pastirica:

»Če so živali prišle do grmovja, so se lotile tudi vršičkov vejic in suhega listja. Lanska jagnjeta oziroma deset do enajstmesečne ovčke so jih grizljale in zraven blejale *'firnyákolva'*. Pastir je dobro razumel, zakaj se pritožujejo. Slišal je, da 'vršički pikajo, baa...' Izkušena ovca, običajno njihova mati, saj so se dolgo pasle skupaj, pa jim je odgovorila: 'List je, baa, požveči ga, baa.'«⁷⁷¹

Ponekod so odpadlo listje nabirali predvsem za steljo, kadar je manjkalo slame, pa so z njim po potrebi lahko nahranili lačno živino.⁷⁷² Hrastovo listje je bilo

765 Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209. Szabó, „Mert a fának van reménysége...” Csonkolt fák Magyarországon, 155–72. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 39–42.

766 Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 55–56.

767 Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209.

768 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*.

769 Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 30.

770 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17.

771 Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 30–31.

772 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 179. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 49. Szabadi, Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőben, 305–11.

uporabno predvsem za steljo, medtem ko so z listjem javorjev in brestov krmili predvsem teleta. Najbolj priljubljeni so bili hrastovi listi, saj so bili večji, v izobilju in manj krhki od drugih.⁷⁷³ Pred nabiranjem se je bilo treba dogovoriti z lokalnim gozdarjem v Bakonjskem gozdu, v zameno pa je bilo treba sodelovati pri gozdnih opravilih (pri nabiranju želoda, skrbi za mladike). Odnajanje gozdne stelje izpod mladih dreves ni bilo dovoljeno.⁷⁷⁴ Najboljši čas za nabiranje gozdne stelje je bila suha jesenska sezona. Listje se je nabiralo izključno z grabljami. Nabrano listje so večinoma prevažali v velikih konopljenih vrečah ali v razsutem stanju na vozovih, katerih stranice so bile dvignjene z deskami ali palicami, listje v njih pa je bilo steptano.⁷⁷⁵ Steljo so hranili na suhem. Kadar so gozdno steljo uporabljali za steljo v hlevu, so jo navadno nastlali pred živali, da je te ne bi preveč ponečedile in bi ostala primerna za krmljenje.⁷⁷⁶

Omenjeno je tudi nabiranje maha, ki so ga uporabljali kot listno steljo, za ležišče in krmo.⁷⁷⁷

DIVJI SADEŽI

Najbolj priljubljene drevesne vrste v drevesno-pašnih sistemih, ko so jih načrtno izbirali za gozdne pašnike, so služile tudi kot krma, na primer divja hruška, lesnika in dren (slika 4 v tem poglavju),⁷⁷⁸ omeniti pa je treba tudi hrast in bukev, ki sta dajala želod in žir.⁷⁷⁹ Živali so plodove teh dreves zobale med pašo, nabirali pa so jih tudi ljudje.⁷⁸⁰ Ne le prašiči, tudi govedo, ovce in druga živina so imeli tako radi divje sadeže in želod, da jih je bilo težko nadzorovati, ko so bili plodovi zreli.⁷⁸¹ »Ko je čreda popasla senožet, je po prazniku Marijinega rojstva začutila vonj po gozdu /.../ Živino so v začetku septembra [8. septembra] gnali na bolj gozdnata območja, kjer se je hranila z odpadlimi plodovi in želodom.«⁷⁸²

773 Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

774 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 134.

775 Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

776 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 134.

777 Prav tam, 185. Herkely, *Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében*, 55. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17, 21.

778 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

779 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35.

780 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35.

781 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 96. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 21. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35. Viga, *Az állattartással kapcsolatos migráció*, 28–54.

782 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17–18.

HRANJENJE Z ŽELODOM

Želod je že tisočletja pomemben vir krme za ekstenzivno pašno rejo živine na Madžarskem.⁷⁸³ Latinsko poimenovanje »*glandiferra Pannonia*« – z želodom bogata Panonija – izraža primernost Južnega Podonavja za želodno pašo.⁷⁸⁴ Pomembno vlogo te prakse dokazujejo številni dokumenti iz srednjega veka in poznejših obdobjih ter dejstvo, da so bili gozdovi, primerni za želodno pašo, izjemno cenjeni vse do konca 19. stoletja.⁷⁸⁵ V 18. in 19. stoletju je bila želodna paša donosnejša od žitnih pridelkov.⁷⁸⁶ Pomen želoda za krmljenje živali se je zmanjšal, ko sta prevladala koruza in žito, in do konca 20. stoletja je skoraj popolnoma utonil v pozabo.⁷⁸⁷

Hranjenje z želodom je potekalo v treh osnovnih oblikah: 1. prosta paša in hranjenje po želji (gl. zgoraj); 2. krmljenje z nabranim želodom v hlevih; 3. paša na želodu na temu namenjenih krajih.⁷⁸⁸ Zadnja praksa se imenuje želodna paša.⁷⁸⁹ Želod so radi jedli tudi govedo, ovce, konji in koze.⁷⁹⁰ Na Madžarskem so bile med vrstami hrasta, ki so dajale želod, predvsem dob, graden, puhasti hrast in cer, poleg njih pa tudi bukev. Mnenja o tem, katera od njih je bila najboljša, se razlikujejo.⁷⁹¹ Cerov želod je bil najbolj predvidljiv, ne pa tudi najbolj priljubljen, saj je živalim povzročal zgago.⁷⁹² Živalsko maščobno tkivo je zaradi hrastovega želoda postalo mehkejše, zaradi žira pa trše. Včasih so si zavestno prizadevali, da bi imeli oboje.⁷⁹³ Uživanje želoda je najbolj vplivalo na kakovost in količino slanine in masti. Slanina prašičev, pitanih z želodom, je bolj rumena in mehkejša. Tudi njihova mast je rumenkasta in redka kot gosja mast, strdi se le v zrnih. Je okusnejša od masti prašičev, hranjenih s koruzo.⁷⁹⁴

783 Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 234–46. Hegyi, Fejezetek a Bakony erdei állattartásának történetéből, 256–58. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 105–08. Tagányi, Magyar erdészeti oklevéltár I., 1–2. Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 53–54.

784 Plinius Secundus, *Caii Plinii Secundi Historiae naturalis libri*, 3.

785 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 53–79. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

786 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 126–28.

787 Andrásfalvy, A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében, 17–18. Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 74.

788 Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 241.

789 Petercsák, Az erdő szerepe Felsőtárkány életében, 128–36. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

790 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

791 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 61–62. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 291–92. Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75. Petercsák, Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban, 295–310. Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 25.

792 Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 18.

793 Petercsák, Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban, 295–310.

794 Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75.

Želod ni bil stabilen in varen osnovni krmni vir za rejo in pitanje živine. V obdobjih, ko ga je bilo v izobilju, so ga nabirali za slabše čase, živina pa se je takrat prehranjevala izključno z njim, tudi na prostem. Včasih mine od tri do pet ali celo deset let, preden želod spet obilno obrodi.⁷⁹⁵ Odpadati začne na začetku jeseni. Najprej odpadejo črvivi plodovi, ko jih načne zmrzal, pa tudi zdravi.

Želod so nabirali in ga shranjevali za hude čase, uporabljali pa so ga tudi kot »priboljšek« h krmi. Nabirali so ga tako moški kot ženske. Če ga je bilo na tleh premalo, so ga z dreves zbijali z dolgimi palicami. V vrečah so ga prepeljali domov in ga posušili v dobro prezračenih prostorih ali pa so ga po peki kruha dali sušiti v peč. Preden so z njim nakrmili živino, so ga poparili ali zmleli.⁷⁹⁶ Ponekod so želod, namenjen za krmo, shranjevali v jamah, ki so jih prekrili s slamo in zalivali, da so plodovi vzkllili, saj so bili prašičem tako bolj všeč in se jim zobje niso obrabili na trdi lupini.⁷⁹⁷ Podatki o krmljenju živali z nabranim želodom so na voljo iz šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja z različnih delov države (na primer Zemplén, Bükk, Hajdúság, Bakony).⁷⁹⁸ Želoda niso nabirali le za živino, temveč tudi za prodajo gozdarskim podjetjem.⁷⁹⁹

Želodna paša je posebna vrsta gozdne paše tako v smislu pravnega nadzora kot praktičnega izvajanja.⁸⁰⁰ To je skoraj edino področje drevesno-pašnih praks, ki je bilo vedno pod nadzorom lastnika zemljišča, zato se je lahko prosto izvajalo le izjemoma.⁸⁰¹ Načrtovanje želodne paše je bilo podobno po vsej državi. Osebe, ki jih je za to nalogo pooblastil lastnik zemljišča (na primer upravni uradniki ali glavni mestni svetniki), so ocenile pridelek v določenem letu in odločile, koliko živine se lahko hrani z njim. Če so lahko poleg svojih čred sprejeli še tuje, so to možnost naznanili ob bobnanju, v poznejših časih pa pogosteje objavili v časopisu.⁸⁰²

O praktičnem izvajanju želodne paše je v etnografskih virih na voljo sorazmerno malo informacij. Črede prašičev in ovac, namenjene na želodno pašo, so prenočevale v gozdu, za pastirje in živino pa je bila postavljena posebna kme-

795 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 58.

796 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

797 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 58. Hegyi, A népi erdőkielés történeti formái, 175–76. Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

798 Hegyi, A népi erdőkielés történeti formái, 120–31. Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43. Viga, Az állattartással kapcsolatos migráció, 28–54.

799 Szabadalfi, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 60.

800 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 57–58. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51. Paládi-Kovács, A magyarországi állattartó kultúra korszakai, 185–87.

801 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

802 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 63. Csizsár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 238. Filep, Adalékok Békés város erdőgazdálkodásához, 93–138. Kodolányi, Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. Makkoltatás, 75. Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75. Szabadfalvi, Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén, 55–80. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51. Wittner, Tiszacsege és Egyek községek erdeinek története a helynevek tükrében, 119–20.

tija.⁸⁰³ Iván Balassa na primeru iz Bodrogekőza opisuje dva različna postopka želodne paše: »Črede so se od kmetije razkropile na vse strani in se na poti ustavile ob napajališču ali izviru. Druga možnost je bila, da se je živina pasla v okolici kmetije, kamor se je vrnila, da se je napojila.«⁸⁰⁴ Večkrat je bilo poudarjeno, da so bila dobra mesta za želodno pašo tista, kjer je bilo živali mogoče tudi napojiti, saj jih je želod zelo uževal. Želodna paša je v praksi potekala od konca avgusta do trenutka, ko je zapadla prva večja količina snega ali so zamrznili vodni viri, namenjeni napajanju, čeprav je zakon dovoljeval krmljenje z želodom do marca naslednjega leta.⁸⁰⁵ Včasih so bila izdana posebna dovoljenja za spomladansko želodno pašo, na primer v debrecenskem Velikem gozdu.⁸⁰⁶ Pastirji, ki so pasli na istem območju, so se dogovorili o urniku paše.⁸⁰⁷ Gnanje živine na pašo je bilo odvisno predvsem od obsega porabe želoda.⁸⁰⁸

Podobno kot informacije, povezane z nabiranjem želoda, tudi zadnji podatki o želodni paši izhajajo iz severovzhodne Madžarske v sedemdesetih letih 20. stoletja.⁸⁰⁹

KORISTI GOZDNE PAŠE IN PREPOVEDI

Večina informacij o nekdanjih drevesno-pašnih dejavnostih izhaja iz pisnih vlog ter pravil in predpisov, saj so bili ti večinoma zapisani.⁸¹⁰ Od 19. stoletja so bile drevesno-pašne dejavnosti strožje nadzorovane in urejene z gozdnimi predpisi, o čemer pričajo številni arhivski viri.

Nasprotno pa je o gozdni paši znanih le malo podrobnosti. Bertalan Andrásfalvy navaja, da se je paša na gozdnatih območjih začela šele, ko so bile mladike tako visoke, da jih pašno govedo ni moglo več uničiti.⁸¹¹ To je bilo treba upoštevati, saj so bili sveži poganjki priljubljena poslastica za govedo, kar je bilo lahko usodno za mlajša drevesa. Pozimi je bila prepovedana tudi paša v goščavju. Koze so bile prepovedane skoraj povsod.⁸¹²

803 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43. Szabafalvi, Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén, 55–80. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51. Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 18–19.

804 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 73.

805 Prav tam, 66–68. Kodolányi, Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

806 Penyigey, Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében, 297–303.

807 Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75.

808 Prav tam.

809 Viga, Az állattartással kapcsolatos migráció, 28–54.

810 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 66–99. Filep, Adalékok Békés város erdőgazdálkodásához, 93–138. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51.

811 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 363–65.

812 Hegyi, *A népi erdőkiélés történeti formái*, 120–50. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 290–91.

Reja in paša prašičev na prostem je bila na Madžarskem razširjena vse do 70. let 20. stoletja.

Vir: zasebna zbirka avtorice

Gozdni predpisi so prepovedovali drevesno-pašne dejavnosti pred sečnjo in po njej. Dolžina prepovedi se je lahko razlikovala glede na regije in gozdne sestoje. Podatki omenjajo sedemletne, štirinajstletne in petindvajsetletne prepovedi.⁸¹³ V 19. stoletju je bila paša v gozdovih še vedno skoraj neomejena, zato so bili uvedeni tako imenovani izmenični pašniki, da bi se zmanjšala pritisk na posamezne pašnike in s tem povezana škoda na njih ter da bi se zagotovilo obnavljanje drevesnih sestojev. Površine s takim pašnim režimom so se redno obnavljale. Drevesa so bila na mejah med območji dovoljene in prepovedane paše pobarvana z belo barvo v višini človeka. Za morebitno škodo so bili odgovorni pastirji, pašo pa je nadzorovala in urejala gozdarska inšpekcija.⁸¹⁴ Poleg škodljivih vplivov gozdne paše na krajino in okolje so se upoštevale tudi njene koristi. Na primer, Imre Szabadi je v zvezi z gozdovi v pokrajini Hajdúság povedal naslednje:

»Poleg skrbi za živino je imela paša pomembno vlogo pri gospodarjenju z gozdovi. Po eni strani je živina gnojila gozdne površine, zato so drevesa bolje rasla, po drugi strani pa so se gozdovi znebili odvečne trave, ki se je zaradi spomladanskih vetrov in sonca pogosto posušila, kar je velikokrat povzročilo gozdne požare.«⁸¹⁵

813 Petercsák, Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században, 457–506. Viga, Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben, 40–41.

814 Viga, Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben, 40.

815 Szabadi, Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőben, 305.

SKLEP

Prispevek vsebuje pregled temeljne vloge, delovanja in zgodovine drevesno-pašnih sistemov od 18. stoletja do prve polovice 20. stoletja na podlagi razpoložljivih etnografskih referenc in virov. Izkazalo se je, da so bili drevesno-pašni sistemi ključni del madžarske kulturne krajine in biokulturne dediščine. Obseg drevesno-pašnih praks se je zmanjšal, nekatere pa so skoraj popolnoma izgubile. Današnje drevesno-pašne sisteme na Madžarskem pravzaprav predstavljajo gozdni pašniki in nezakonita gozdna paša.⁸¹⁶

Podobne trende je mogoče opaziti tudi pri tradicionalnih drevesno-pašnih sistemih v gozdnatih delih Evrope, le da v različnih časovnih obdobjih.⁸¹⁷ V nekaterih regijah so tovrstno upravljanje zemljišč povsem opustili (na primer v Nemčiji ali na Češkem), v drugih državah pa se še vedno redno uporablja (na primer gozdna reja prašičev ob reki Savi na Hrvaškem in v Srbiji) (slika 5 v tem poglavju).⁸¹⁸ Kljub vsemu je drevesno pašništvo še vedno najbolj razširjena kmetijsko-gozdarska metoda v Evropi.⁸¹⁹

Tako kot v številnih drugih državah v Evropi so v zadnjih letih tudi na Madžarskem gozdno-pašni sistemi, zlasti gozdni pašniki, spet oživelji zaradi naravovarstveno usmerjenih gozdarskih praks, kmetijskih subvencij in naraščajočega zanimanja za ekstenzivno živinorejo.⁸²⁰ Upamo, da bo ta proces spodbudila pričakovana obnovitev dovoljenja za gozdno pašo. Vse več kmetov in govedorejcev oživlja in na novo opredeljuje drevesno-pašno kmetovanje, na primer govedorejec na kmetiji *Mozsi* v Šomodski županiji, ki teleta pita z želodom, kar je inovativen pristop; družina na kmetiji *Váczakő* v Bakonjskem gozdu, ki je pomladila zaraščajoči se gozdni pašnik z izsekavanjem in načrtnim ohranjanjem divjega sadnega drevja, da bi predelovala in tržila njegove plodove; ali družinska kmetija *Tűzkövesbörc* v Bakonjskem gozdu, ki oživlja tradicionalno živinorejo na prostem v drevesno-pašnem sistemu.⁸²¹ Poleg tega je v madžarskih narodnih parkih mogoče najti številne prakse, namenjene obnovi in ohranjanju gozdnih pašnikov (slika 6 v tem poglavju).⁸²² Navedli bi lahko tudi številne primere iz

816 Varga idr., *Changing Year-Round Habitat Use of Extensively Grazing Cattle, Sheep and Pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014*, 142–53. Varga in Molnár, *The Role of Traditional Ecological Knowledge in Managing Wood-pastures*, 187–202.

817 Hartel idr., *Wood-Pastures in Europe*, 61–76. Johann idr., *Europe*, 203–49.

818 Forejt idr., *Changes and Continuity of Wood-Pastures in the Lowland Landscape in Czechia*, 235–44. Gugić, *Managing Sustainability in Conditions of Change and Unpredictability*, 1–111. Hartel in Plieninger, *European Wood-Pastures in Transition*, 1–299.

819 Herder idr., *Current Extent and Stratification of Agroforestry in the European Union*, 121–32.

820 Molnár idr., *Common and Conflicting Objectives and Practices of Herders and Nature Conservation Managers*. Roellig idr., *Reviving Wood-Pastures for Biodiversity and People*, 185–95.

821 Varga idr., *Beef cattle in agroforestry systems*, 1–2.

822 Varga idr., *Rangers Bridge the Gap*, 76–89.

Evrope, predvsem oživitev želodne paše v hrastovih gozdovih na Iberskem polotoku⁸²³ ali prizadevanja za oživitev nabiranja listnate krme v Transilvaniji.⁸²⁴ Vse to dopolnjuje reforma kmetijsko-gozdarske strategije v Evropski uniji kot celoti, pri čemer je posebna pozornost namenjena inovacijam na področju drevesno-pašnih sistemov.⁸²⁵

Na splošno ugotovitve etnografskih študij, opravljenih v prejšnjem stoletju, pomembno prispevajo k razumevanju tradicionalnih oblik rabe tal, vendar bodo za dokončen odgovor na vprašanja o ekoloških posledicah teh praks potrebne nadaljnje raziskave.

---

823 Olea in San Miguel-Ayaz, *The Spanish Dehesa*, 3–13.

824 Hartel idr., *Tree Hay as Source of Economic Resilience in Traditional Social-Ecological Systems from Transylvania*, 53–64. Olea in San Miguel-Ayaz, *The Spanish Dehesa*, 3–13.

825 Plieninger idr., *Wood-Pastures of Europe*, 70–79. Sollen-Norrlin idr., *Agroforestry benefits and challenges for adoption in Europe and beyond*, 1–12.

